

HARMATTA JÁNOS

OECONOMICA IRANICA

Míg a Sāsānida Királyság földtulajdonviszonyaira, adórendszerére és államháztartására vonatkozólag aránylag gazdag írásos forrásanyag áll a kutatás rendelkezésére,¹ a gazdasági életére vonatkozó közvetlen források, a gazdasági dokumentumok, amelyek olyan hatalmas mennyiségben maradtak fenn a hellénisztikus, római vagy bizánci Egyiptomból, csaknem teljesen hiányoznak. Éppen ezért a gazdaságtörténeti kutatások szempontjából döntő fontosságú lenne annak a kisszámú pehlevi papirusznak a hozzáférhetővé tétele, amelyek a VII. századi perzsa uralom évtizedéből maradtak fenn Egyiptomban.² Nem kevésbé értékes forrásanyagot jelenthetnének azok a pehlevi ostrakonok sem, amelyek Irán területén kerültek napvilágra, ha sikerülne megfejteni szövegüket.³ A helyzet ugyanis az, hogy éppen a pehlevi papiruszok és ostrakonok tekinthetők az egész középíráni írásbeliség legnehezebben megfejthető emlékesoportjának, s számos kitűnő kutató fáradozása ellenére sem sikerült ezideig egyetlen darabot sem teljes egészében kibetűzni vagy értelmezni.

A következőkben két ilyen dokumentum, egy papirusz és egy ostrakon szövegének megállapítására és magyarázatára szeretnénk kísérletet tenni, hogy ezáltal a sāsānida kor gazdasági életére vonatkozólag új forrásanyagot tegyünk hozzáférhetővé a történeti kutatás számára.

I

A Basel-i pehlevi papirusz⁴ az egyetlen ilyen jellegű dokumentum, amelyről a tudományos közvélemény azt tartja, hogy szövege teljes, s hogy olvasata és értelmezése is teljes mértékben sikerült. Valójában azonban mind-

¹ A sāsānida államháztartásra és adórendszerre ld. *A. Christensen*: L'Iran sous les Sassanides. Copenhague 1944. 122 skk.; *F. Altheim-R. Stiehl*: Finanzgeschichte der Spätantike. Frankfurt am Main 1957. 7–54; *I. Hahn*: Sassanidische und spätrömische Besteuerung. Acta Ant. Hung. 7 (1959) 149–160; *F. Altheim*: Geschichte der Hunnen. II. Berlin 1960. 181–191, III. Berlin 1961. 32–40; *N. Pigulevskaja*: Les villes de l'Etat iranien aux époques parthe et sassanide. Paris—La Haye 1963. 133–190.

² Publikációjukra és a megfejtésükre tett kísérletekre ld. *O. Hansen*: Die mittelpersischen Papyri der Papyrussammlung zu Berlin. APAW 1937. Phil.-hist. Kl. Nr. 9. Berlin 1938; *J. De Menasce*: Recherches de papyrologie pehlevie. JA 241 (1953) 185–196; *A. G. Perichanian*: VDI 1961/3 78–93; *J. De Menasce*: Ostraca and Papyri. CII III. Vol. IV–V. London 1957. *D. Weber*: Einige Göttinger Pahlavi-Fragmente. IF 74 (1969) 32–38; *D. Weber*: Einige Beobachtungen an Pahlavi Papyri. Acta Orientalia 35 (1973) 83–88.

³ Ezek fényképeit *J. De Menasce* közölte: CII III. Vol. IV–V. Pl. I–XII.

⁴ Közzétette *J. De Menasce*: JA 241 (1953) 185 skk. és CII III. Vol. IV–V. Pl. XXIV. No. 55.

két hiedelem téves. A szöveg teljességével kapcsolatban a következőket jegyezhetjük meg. A papiruszon, amelynek alsó része leszakadt, 7 sor látható. A 7. sor nem fut ki a papirusz széléig, s az utolsó szó után nincs is az előző sorokban az egyes tételeket elválasztó kör. Ez a két tény arra mutat, hogy a szöveg a 7. sorban befejeződik. Nyilván ezen az alapon tartotta a szöveget teljesnek a papiruszt közzétevő J. De Menasce is. A papirusz töredékes bal alsó szélén azonban világosan megfigyelhető még egy betű- vagy számjegytöredék, amely leginkább talán egy XX számjegy felső részének tekinthető. Így kétségtelen, hogy a papiruszon 7 sornál több volt, szövege tehát nem maradt fenn teljesen. A 7. sor befejező formáját azzal magyarázhatjuk, hogy a papirusz több tartalmi egységből állott,⁵ s ezek közül az első végződött a 7. sorban.

Ami a papirusz olvasatát és értelmezését illeti, De Menasce olvasata néhány kisebb pontatlanságtól eltekintve jónak tekinthető. Az 1. sorban azonban maradt egy kifejezés, amelyet nem tudott azonosítani. Ez az általa *syrk*-nak olvasott szó, amelyet végül is helynévnek tekintett, s úgy gondolta, hogy a papirusz e helység csapatának felsorolását tartalmazza, részletezve, hogy hány ember honnan jött. Ez az értelmezés azon bukik meg, hogy a *syrk* alak (vagy más olvasati változata) mint helynév nem azonosítható, holott a papiruszon említett többi 11 helynév meghatározása nem ütközik nehézségbe. Ezenkívül az is teljesen valószínűtlen, hogy a perzsák egy helységnek 183 főnyi megszálló csapatát 11 más perzsa alakulatból 1 fő és 62 fő közötti létszámú egységekből állították volna össze. A papirusznak ez az értelmezése tehát nyilvánvalóan helytelen, s így mindaddig megfeythetetlennek kell tartanunk, amíg az értelmezés szempontjából kulcsszerepet játszó *syrk* szót azonosítani nem tudjuk.

Nézzük ezután a papirusz olvasatát:

- 1 Ⓟ *gwnd ZY sglk¹ MN 'lpntynyh XX IIII*
- 2 ○ *MN hlkly' XX I ○ MN kwsylynkws*
- 3 *XX IIII ○ MN kynwn IIII III ○ MN tyd'dwypwlys*
- 4 *X ○ MN hlma'pwlys XX XX XX II ○ MN*
- 5 *'ntywk' III III ○ MN kwswn' III III*
- 6 ○ *MN lykws XX ○ MN dy'spwlys*
- 7 *II ○ MN mks^rm^hwpwlys I*
- 8 [.....]r^rXX^r

Megjegyzések a papirusz olvasatához

1. sor. A *sglk¹* olvasat lehetőségére maga De Menasce is gondolt az általa javasolt *syrk* helyett, azonban úgy látszik ezt még kevésbé tartotta magyarázhatónak, mint az utóbbi alakot. Átírásában De Menasce a *wāw quiescens*-t sem szóvégén, sem szóbelsejében nem jelölte, s nem tett különbséget *h* és *h* között sem.

3. sor. De Menasce *ty'dwypwlys* alakot olvasott, azonban kétségtelen, hogy a *t* után egy *dddd* (= " vagy *hh*) ligatúra áll, az íráskép tehát egy közép-perzsa **Teyadosi*-alakot ad vissza.

⁵ Jelleget tekintve tehát az AP No. 81 arameus papiruszsal hasonlítható össze, l. erre J. Harmatta: Irano-Aramaica. Acta Ant. Hung. 7 (1959) 337–407.

4. sor. A *hṛmw'pwlys* név után De Menasce kérdőjellel 61-et olvasott. Kétségtelen azonban, hogy a három XX számjegyhez a II számjegy ligatúrája kapcsolódik.

Megjegyzések a papirusz magyarázatához

1. sor. A papirusz értelmezésének kulcsszavát, a *sglk'* alakot a középperzsa *sagr* (*sgl*) 'jóllakott, ellátott, kielégített' szó -*ag* képzős származékának foghatjuk fel (**sagrag*) 'ellátásban, élelmezésben részesült' jelentésben. Mint-hogy e jelző a *gund* 'katonai csapat, alakulat' szóra vonatkozik, nyilván katonai kifejezést kell látnunk benne. A papirusz kezdetét tehát következőképpen értelmezhetjük: *gund is sagrag* «ellátott (= élelmezésben részesült) csapat». Ennek alapján a papiruszt olyan gazdasági dokumentumnak tekinthetjük, amely tételesen felsorolja, hogy milyen látszámú, milyen helyőrséghez tartozó katonai egységek kaptak élelmezést abban a helységben, ahol a feljegyzés készült. A papirusz további szövege tartalmazza a felsorolást helységek szerint. E listát De Menasce lényegében helyesen értelmezte, így a következőkben csak néhány rövid megjegyzésre szorítkozhatunk.

'*lpntynyh* helyett természetesen '*lpntyny*' olvasat is lehetséges, De Menasce azonban nyilván helyesen választotta az elsőt, amely egy középperzsa **Alefantinī*, esetleg **Alefandinī* alakot adhat vissza s így jól tükrözi az '*Ἐλεφαντίνη* név VII. századi hangalakját.

2. sor. A *hklly'* íráskép egy középperzsa **Heraklia* alakot ad vissza, amely pontosan tükrözi a görög '*Ἡρακλεία*, '*Ἡρακλέα* nevet. Míg Elephantine a felsorolás elején a legdélibb pontot jelölte meg, Herakleióval a szöveg mesz-sze északra ugrott, s innen halad dél felé. A *kwsylynkws* íráskép mögött egy középperzsa **Kusirinkos* alak rejtőzik, amely az '*Ὀζύρινχος* névnek **aksirinchos* fejleményét adhatja vissza.

3. sor. A *kywn* íráskép a *Kynōn* (*κώμη, πόλις, χωρίον*) korabeli hangalakjának középperzsa **Kinōn* átvételét tükrözi. A *tyd'dwsypwlys* íráskép középperzsa **Teyadosipolis* alakot adhat vissza, amely talán a *Θεοδοσίου πόλις* név allagro-formáján alapulhat.

4. sor. A *hlmw'pwlys* íráskép a görög '*Ἑρμοῦ πόλις* névnek pontosan megfelelő középperzsa **Hermupolis* átírása.

5. sor. Az '*ntywkw'* írásképről De Menasce úgy gondolta, hogy az **Antinōē* vagy **Antinōy* alakot ad vissza. Minthogy azonban a papiruszok tanúsága szerint a bizánci korbán főleg az '*Ἀντινόων* vagy '*Ἀντινοέων πόλις* alakokat használták, s az *Itinerarium Provinciarum* 167,6 már a rövidült *Antenou* alakot adja, valószínűbb, hogy a pehlevi írásképet **Antinū*-nak, esetleg **Andinū*-nak kell értelmeznünk.

A *kswn'* íráskép mögött rejlő középperzsa **Kūsōn* alak bizonyára a **Κουσσών πόλις* kifejezésből rövidült **Κουσσών* nevet tükrözi. E helynév általában *Κούσσαι* alakban fordul elő.

6. sor. A *lykws* írásképben tükröződő középperzsa **Likos* vagy **Ligos* alak a *Λύκων πόλις* (vagy *πάγος*) névnek bizonyára **Λύκος* változatán alapszik, amelynek létezését az *Itinerarium Provinciarum* 157,6 *Lycō* és a *Not. Dign. Or* XXXI. 23 *Lico* alakja is bizonyítja.

A *dy'spwlys* = **Diaspolis* alak eléggé pontosan tükrözi a görög *Δίος πόλις* nevet.

7. sor. A *mks'm'npwlys* íráskép alapján feltehető középperzsa **Maksi-*

minopolis a görög *Μαξιμιανόπολις*, latin *Maximianopolis* neveknek valószínűleg rövidült allegro formáját adja vissza.

A fentiek alapján a papirusznak következő értelmezését javasolhatjuk:

- 1 ♂ Élelmezéssel ellátott csapat Elephantinéből 23 (fő)
- 2 ○ Herakleiából 21 (fő) ○ Oxyrynchosból
- 3 24 (fő) ○ Kynonpolisből 7 (fő) ○ Theodosiupolisből
- 4 10 (fő) ○ Hermupolisból 62 (fő) ○
- 5 Antinupolisból 6 (fő) ○ Kussaiból 6 (fő)
- 6 ○ Lykonpolisből 20 (fő) ○ Diospolisből
- 7 2 (fő) ○ Maximianopolisből 1 (fő).
- 8 [.....] 20

II

A Basel-i pehlevi papirusz fentebbi értelmezéséből értékes adatokat nyerünk a sásánida közigazgatás és gazdasági rend történetére vonatkozólag. A papirusz Egyiptom perzsa megszállásának idejében (619—629) keletkezett, s így adatai az egyiptomi perzsa közigazgatásra vetnek fényt. Az értelmezésből kitűnik, hogy e dokumentumot egy olyan közigazgatási és gazdasági központban írták, ahová az Egyiptomban állomásozó perzsa helyőrségekből hírvivők (1—2 fő) vagy kisebb csapatok (6—62 fő) érkeztek s ott ellátást kaptak. A felsorolt helységekben tehát ebben az időben perzsa helyőrségek állomásoztak, s így a papirusz bepillantást enged Egyiptom perzsa megszállásának rendjébe és közigazgatásába. A papiruszon említett városok sora északon a Faiyūm és Elephantiné között minden olyan helyet felsorol, ahol perzsa csapatok állomásoztak, mégis a Faiyūmtól északra fekvő helységek teljes hiánya szembeűnő, s nyilván azzal magyarázható, hogy a Delta-vidék közigazgatási központja máshol, pl. Memphisben volt. Így e papirusz alapján arra következtethetünk, hogy a perzsák Egyiptomot közigazgatási szempontból két részre osztották, s e két rész közül az egyiknek, Felső Egyiptomnak perzsa helyőrséggel megszállt városai szerepelnek (talán nem teljes számban) a kimutatásban.

A felsorolt városok fontosságát mutatja, hogy nagy részüket megtaláljuk az *Itinerarium Provinciarum* és a *Notitia Dignitatum* listáiban is. Az összefüggést a korábbi római és bizánci közigazgatással e listák egymás mellé állítása világosan szemlélteti

papirusz	<i>It. Prov.</i>	<i>Not. Dign. Or. XXXI</i>
Héракleia		
Oxyrynchos	157,2 <i>Oxirincho</i>	
Kynón		
Theodosiupolis		
Hermupolis	157,4 <i>Hermupolis</i>	24 <i>Hermupoli</i>
Antinou	167,4 <i>Antenou</i>	
Kussón	157,5 <i>Chusis</i>	32 <i>Cusas</i>
Lykos	157,6 <i>Lyco</i>	23 <i>Lico</i>
Diospolis	159,1 <i>Diospoli</i>	27 <i>Diospoli</i>
Maximianopolis		29 <i>Maximianopoli</i>
Elephantiné		64 <i>Elephantinem</i>

Az is figyelemre méltó, hogy a papiruszon említett városok közül hat a *Not.Dign.Or.* szerint a *dux Thebaidos* parancsnoksága alatt álló helyőrséggel rendelkezett. Ezek a következők voltak:

- XXXI, 24 *Cuneus equitum scutariorum, Hermupoli*
 32 *Legio secunda Flavia Constantia Thebaeorum, Cusas*
 23 *Cuneus equitum Maurorum scutariorum, Lico*
 27 *Equites sagittarii indigenae, Diospoli*
 67 *Cohors septima Francorum, Diospoli*
 29 *Equites sagittarii indigenae, Maximianopoli*
 48 *Ala tertia dromedariorum, Maximianopoli*
 64 *Cohors prima felix Theodosiana, apud Elephantinem*

Mint láthatjuk, az alakulatok többsége lovas egység volt, s így a főleg lovas-ságból álló perzsa haderő számára kézenfekvő volt a korábbi keletrómai-bizánci lovas csapatok állomáshelyein megtelepülni. A perzsa katonai közigazgatás abban is szemelláthatólag megegyezik a későrómaival, hogy a *comes limitis Aegypti* (*Not.Dign.Or.* XXVIII) és a *dux Thebaidos* (*Not.Dign.Or.* XXXI) körzeteinek kiterjedése hozzávetőleg egybeesik a perzsa Alsó- és Felső-Egyiptom tartományi szervezetével.

A papiruszon feltűnő a felsorolt helységek sorrendje. Először Elephantinét említi a felsorolás, majd északra ugrik s Hérakleiótól kezdve Maximianopolisig dél felé haladva földrajzi sorrendben sorolja fel a helységeket. Ennek a jelenségnek az lehet a magyarázata, hogy a papiruszt kiállító közigazgatási-gazdasági központ egyrészt Elephantiné, másrészt pedig a Hérakleiótól Maximianopolisig terjedő tartományrész között feküdt, vagy hogy a bizánci kor viszonyainak megfelelően Thébais Alsó- és Felső-Thébaisra oszlott, a felsorolás tanúsága szerint azonban a perzsák a bizánci Arkadia eparchiát is Alsó-Thébaishoz csatolták.

Gazdaságtörténeti szempontból a papirusz jelentősége abban áll, hogy egy olyan gazdasági szervezetről tanúskodik, amelynek alapvető vonásai még az óperzsa korban alakultak ki. Minthogy az Óperzsa Birodalom területének nagy része királyi földtulajdon volt, amely vagy közvetlenül királyi tisztviselők igazgatása alatt állott vagy királyi «ajándékként» kapott nagybirtokok formájában főurak igazgatták, s amelynek terményadóját központilag begyűjtötték, katonai csapatok, tisztviselők, munkáscsoportok utazása csak úgy volt lehetséges, ha őket a közvetlen vagy közvetett királyi birtokokon begyűjtött készletekből ellátták. Ez egy olyan dokumentum («nyílt parancs») alapján történt, amelyet a küldetést elrendelő hatóság állított ki. Az ennek alapján nyújtott ellátásról a központokban kimutatást vezettek, nyilván a gazdasági elszámolás céljából.

Szerencsés véletlen folytán az óperzsa korból mind ilyen kiküldetési rendelvénnyel, mind ilyen ellátási elszámolás, mind pedig ilyen eljárásra vonatkozó forrásadat fennmaradt. Amikor Neħemyā Artaxerxés király engedélyével Jeruzsálembé akart utazni, akkor a királytól olyan kiküldetési rendelvénnyel, «levelekkel» kért az átutazandó terület helytartóihoz, amelyek alapján azok lehetővé teszik útját Jeruzsálemig (Neħemyā 2,7:

ואומר למלך אש על המלך טוב אגרות יתנו לי על פחות
 עבר הנדר אשר יעברוני עד אשר אבוא אל יהודה

Ebben a szövegben az אגרת szó az újbabiloni *egirtu* 'levél' szó átvétele a héberbe (és az arameusba is) mint terminus technicus a levélformában megfogalmazott királyi vagy egyéb parancsok jelölésére, míg a פהה szó szintén asszír-babiloni jövevényszó az arameusban és a héberben az óperzsa *xšaçapavan-* 'helytartó' visszaadására. Kétségtelennek tarthatjuk tehát, hogy Nehemyā e helye az óperzsa közigazgatás és gazdasági szervezet tökéletes ismeretéről tanúskodik.

Egy ilyen «parancslevél» fenn is maradt az Arsāma-levelek között⁶ (VI. levél). Ennek szövege akár a Nehemyā szöveg hely illusztrációja is lehetne:

- 1 מן ארשם על מרדך פקדא זי בא'שכ'ר נבודל'ני' פקדא זי בלער
זתודו פקדא [זי ב] ארוזחן אפסתבר פקדא זי בארבל חלה ומתלבש
בגפת פקדא
- 2 [זי] בסעלש פרדפרן וגודין [פ] קי[די]א זי בדמשק [ובעת] נחתחור
שמה פקדא זי [לי אז]ל מצרין אתם הכי [לה פ]תף מן ביתא זילי
זי במדינתכם
- 3 יום ליום קמה חורי הפנן תרת[?]ן קמה רמי הפנן תלת חמר או
שכר הפנן תרת[?]ן [וב]שר חד ולעלימודי גב[ר]ן עשרה להד ליומא
- 4 קמה הפנן חדה עמור לקבל רבשה והבו פתף לגברן חלבין תרין
אמן חד כל תלתה עלימן זילי זי אזלן עמה מצרין לגבר
- 5 לגבר ליומא קמה הפנן חדה פתפא זנה חבו להם מן פקיד על
פקיד לקבל אדונא זי מן מדינה עד מדינה עד ימטא מצרין
- 6 והן יהוה באתר חד יתיר מן יום חד אחר זי יומיא אלך יתיר
פתף אל תנתנו להם בנסרו ידע טעמא זנה דשת ספר[א]

Fordítása:

1. Arsāmától Marduk felügyelőnek, aki Eškārban (van), Nabūdalani felügyelőnek, aki La'irban (van), Zātavahya felügyelőnek, aki Arzuhinban (van), Upastabara felügyelőnek, aki Arbilban, Ḥalahban és Mā(θ)-Talbišban (van), Bagapāta felügyelőnek,

2. aki Sa'lamban (van), Frādafarna és Gaudāyana felügyelőknél Dammēšeqben. És most Nehtihor nevű felügyelőm Egyiptomba utazik. Ti adjatok neki ellátást körzetekben fekvő vagyonomból

3. naponta fehér lisztet két ḥoḥen-t, barna lisztet három ḥōḥen-t, bort vagy sört 3 ḥōḥen-t, húsállatot egyet. És szolgálóinak, 10 embernek, egyenként naponta

4. lisztet 1 ḥōḥen-t, szénát lovainak megfelelően. És adjatok ellátást két kilikiai embernek, egy kézművesnek, összesen három szolgálóknak, akik vele utaznak Egyiptomba, minden

⁶ Ezeket közzétette G. R. Driver: *Aramaic Documents of the Fifth Century B. C.* Oxford 1954. (Vö. G. R. Driver: *Aramaic Documents of the Fifth Century B. C.* Oxford 1957.) A levél teljes, kiegészített szövegét itt adom először.

5. embernek naponta lisztet 1 *hōfen*-t. És ezt az élelmet adjátok nekik felügyelőtől felügyelőig a körzettől körzetig vivő útnak megfelelően, Egyiptom határáig.

6. És ha egy helyen egy napnál tovább van, akkor azokra a napokra további élelmet nem adjátok nekik. Bagasrava e parancs felelőse, Dušta az őrnök.⁷

E «parancslevél» tehát 14 főnek az utazását volt hivatva biztosítani Babylóntól Egyiptomig és részletesen szabályozta rang vagy funkció szerint az egy napra adható ellátás mennyiségét. Nyilvánvalóan ilyen «parancslevél»-et kérhetett és kaphatott Neħemyā is, hogy megtehesse az utat Jeruzsálemig. Az ellátást biztosító központok azután feljegyzéseket készítettek a kiadott élelmiszerről. Az óperzsa korból egy ilyen feljegyzés is maradt ránk elámi nyelven Persepolisből:⁸

PFT 3959

Fordítása:

1 4 BAR 6 QA 20 kur ZĪ.DA^{1g}
 2 m. *da-u-ma hi-še du-iš*
 3 23 m. RUĪ^{1g} *un-ra*
 4 1 QA 20 kur-na 12 m.
 5 *pu-ħu un-ra 1 QA du-iš*
 6 *ħal-mi m.ir-da-pir-*
 7 *na-na ku-iš h.iš-*
 8 *pár-da-mar iš-ši-iš*
 9 *h.ba-ir-šá pa-ráš*
 10 d. ITU^{1g} *ħa-ši-ya-*
 11 *ti-iš h.be-ul 27-*
 12 *um-me-na h.ħi-da-li*

«4 BAR, 6 QA, 20 kur lisztet, Tauma⁹ a neve, kapott. 23 ember egyenként 1 QA 20 kur-t, 12 fiú egyenként 1 QA-t kapott. Pecsételt dokumentumát Artafar-nának hozta (magával). Spardából indult, Pársaba ment. Hónap Āciyā-diya, év 27-ik. Īdaliban.»

E dokumentumok alapján jól rekonstruálható az a közigazgatási és gazdasági szervezet, amelynek megnyilatkozása a Basel-i pehlevi papirusz is. Ebben is olyan feljegyzést láthatunk, amely egy nagy ellátási központnak, valószínűleg Thébais sāsánida közigazgatási központjának a kimutatását tartalmazza a Felső-Egyiptomban elhelyezett perzsa csapatok különböző céllal (hírközlés, felvételezés, szállítás stb.) oda érkezett különítményeinek ellátásáról. E feljegyzés gazdasági funkciója azonos a Persepolisban előkerült elámi tábláéval, típus tekintetében azonban különbözik attól. A két dokumentum között ugyanis az a lényeges eltérés figyelhető meg, hogy a PFT 3959 tábla egyetlen csoport ellátásáról készült, a Basel-i pehlevi papirusz viszont 11 különböző különítmény élelmezését rögzíti. Ennek megfelelően az elámi tábla részletesebb: a létszámon kívül az élelmiszer mennyiségét is pontosan megjelöli. Ennek az eltérésnek a magyarázata a következő. Mint fentebb megállapíthattuk, a Basel-i papirusznak a fennmaradt szöveg valószínűleg csak egyik tétele volt. Ez a papirusz tehát nyilván számos tételből álló számadási kimutatás ill. összegezés volt. A papirusznak mint íróanyag az elterjedése Egyiptomban, de más országokban is, érdekes kettősséget hozott létre a gaz-

⁷ Ld. Harmatta J.: Ókori keleti történeti chrestomathia. Budapest 1965. 332 – 333.

⁸ Közzétette R. T. Hallock: JNES 9 (1950) 247.

⁹ A *da-u-ma* név óperzsa alakjára ld. M. Mayrhofer: Onomastica Persepolitana. Wien 1973. 150.

dasági feljegyzések vezetésében. A kis tételek, részlet-feljegyzések rögzítése ostrakonokra történt — cseréptöredékek minden gazdaságban rendelkezésre állottak. Ezeket a feljegyzéseket azután a gazdasági nyilvántartás szabályozásának megfelelően bizonyos időközökben (pl. évenként) papiruszon összegezték. Így nyilvánvaló, hogy a tárgyalt pehlevi papirusz fennmaradt szövege is II ostrakonra készült részlet-feljegyzést tételvezet fel, amelyeket bizonyos rendszer szerint összegezték rajta.

III

A sāsānida kori Shiraz ma Qašr-i Abū Našr néven ismert romjainak ásatása során több pehlevi ostrakon került elő.¹⁰ Ezek közül az egyik, amely 7 sor írást tartalmaz, kibetűzhetőnek és értelmezhetőnek látszik. Az ostrakon fényképét J. De Menasce tette közzé,¹¹ olvasására pedig R. N. Frye tett kísérletet.¹² Az ostrakon szövege a következő:

- 1 *mlt'nplh[w'] Š¹¹ ZZ II mltw^fyh¹*
- 2 *ZZ II 'thšlwb'⟨n⟩ ZZ II plhw¹ ZZ I*
- 3 *ml^ft'nd^vt ZZ I mtrdws^ft¹ ZZ II*
- 4 *w'č't'y ZZ II m'hwyh ZZ II*
- 5 *šglbndk¹ ZZ II plhw^dt ZZ II*
- 6 *plhwⁿ ZZ II bwlčwyh ZZ II*
- 7 *plhw^fn¹ Z^vZ I d'twyh ZZ I*

Megjegyzések az olvasáshoz

1. sor. A *mlt'nplhw¹* = *Mardānfarrož nevet már Frye-nak sikerült azonosítani. Ezenkívül helyesnek tekinthetők még a következő nevek olvasatai nála: *plhw¹* (2. sor), *plhw^dt* (5. sor). Ugyancsak helyesen azonosította Frye a Š¹¹ 'árpa' szót. E szó után viszont II számjegy nem olvasható. Amit Frye ennek gondolt, az még a Š¹¹ szóhoz tartozik. A II olvasatot az is kizárja, hogy ebben az esetben a ligatura baloldali szárának mélyen a sor alá kellene nyúlnia, úgy, mint ezt az ostrakonon minden esetben megfigyelhetjük.

ZZ helyett Frye mindenütt K'-t olvasott. A 2 függőleges vonásnak számos olvasata lehetséges, hogy ezek közül melyik a helyes, azt az értelmezés dönti el. A *mltwyh* alak helyett Frye *mlčndy*-t olvasott.

2. sor. Frye olvasata *'tšlwb'n* (?). Kétségtelen azonban, hogy a szó végén *n* nincs.

3. sor. A *mlt'nd't* alak helyett Frye *mlt'n Š l-t*, *mtrdwt* helyett pedig *mtrgw ph* (?) -t olvasott.

4. sor. Frye olvasatai *k'tlty* és *mhcyn* (?).

5. sor. A *šglbndk¹* alak helyett Frye *šblbhn*-t olvasott.

6. sor. Frye olvasatai *plhwz* (?) és *bwlčnd* (?).

7. sor. Frye olvasatai *plhwn¹* és *d'twš* (?).

¹⁰ Az ásatások publikációja R. N. Frye (Editor): Sasanian Remains from Qašr-i Abu Našr. Cambridge, Mass. 1973. Harvard Iranian Series. Vol. I.

¹¹ J. De Menasce: CII III. Vol. IV—V. Pl. X. No. 192.

¹² R. N. Frye: Sasanian Remains from Qašr-i Abu Našr. 107.

Megjegyzések az ostrakon magyarázatához

1. sor. A két név, **Mardānfarroḡ* és **Mardoy* < **Martiyavahya*-, nem okoz különösebb nehézséget. Az első név után a Š¹¹ 'árpa' rövidítés áll, majd ezt 2 függőleges vonás és a II számjegy követi. R. N. Frye, aki Š 2 K^c 2-öt olvasott, úgy gondolta, hogy az ostrakon egy névlistát tartalmaz, amelyben minden név után bizonyos mennyiségű árpa és/vagy bizonyos számú bárány van feltüntetve. Ez a feltevés azonban elfogadhatatlan, mert a Š¹¹ rövidítés után nincs számjegy, s még ha volna is, önmagában elégtelen lenne, mers egy gabona űrmértéket jelölő szónak is kellene előtte vagy utána állnia. De nem fogadható el a 2 függőleges vonásnak K^c olvasata sem, elsősorban azért, mert a pehlevi írásbeliség a K^cN' 'bárány' logogrammnak rövidítését egyáltalán nem ismeri, másodsorban pedig azért, mert a használt rövidítések rendszere teljesen eltérő. Ha a főleg gazdasági vonatkozású rövidítéseket mint, pl. Š¹¹ 'árpa', H¹¹ 'búza', ŠM¹¹ 'szezám', T¹¹ 'datolya', P¹¹ 'köles', megvizsgáljuk, akkor megfigyelhetjük, hogy az egy vagy két betűből álló rövidítés után mindig van egy rövidítés-jel (pehlevi *g* = az átírásban ¹¹). Ha az ostrakon írója, aki a Š¹¹ rövidítés tanúbizonysága szerint ezt a rövidítés rendszert ismerte, a K^cN' logogrammot le akarta volna rövidíteni, akkor ezt úgy tette volna, hogy a K után a rövidítést jelző *g* betűt írta volna.

De a 2 függőleges vonás K^c olvasata tárgyi szempontból sem fogadható el. A Š¹¹ ZZ II «árpa 2 ZZ» szövegösszefüggés ugyanis kétségtelenné teszi, hogy ZZ-nek vagy valamilyen mértéket vagy értéket jelentő szónak kell lennie, azaz az egész kifejezés vagy az árpa mennyiségét vagy pedig értéket adja meg. Valóban, a 2 függőleges vonás előfordul több ezüst edény feliratában is mint a ZWZN = *drahm* szó írásképe.¹³ E jelölésmód úgy jött létre, hogy a ZWZN logogrammot *dn dn* ligatúrákkal írták, azonban a késő sāsānida korban az ostrakonokon és a papiruszokon a *dn* ligatúrából sokszor egy vastag függőleges vonás lett. Így a ZWZN írásképeből is 2 függőleges vonás lett, amelyet lehet NN-nek vagy WW-nek is olvasni, amelynek helyes olvasata azonban ZWZN. Ezt akarta érzékeltetni a ZZ átírás, amely helyett azonban lehetne ZWZN-t is használni.

2. sor. A Š¹¹ 'árpa' szó csak az első név esetében áll a ZZ (= ZWZN) II kifejezés előtt. Ebben az esetben tehát az egész kifejezés jelentése «árpa 2 drahm (értékben)». Így felmerül a kérdés, hogyan kell értelmezni a többi név után álló «1 drahm» vagy «2 drahm» kifejezéseket. Két lehetőségre gondolhatunk. Az egyik magyarázat az lehetne, hogy a Š¹¹ 'árpa' kifejezést minden tételbe oda kell értenünk. A másik lehetőség viszont az, hogy ahol a Š¹¹ szó nem szerepel, csak valamilyen pénzügylettel számolunk. Az a körülmény, hogy a Š¹¹ 'árpa' kifejezés éppen az első tételben jelenik meg, a mellett szól, hogy ezt a további tételekbe is bele kell értenünk.

A 'thšlwb' név problematikus. Ha második tagjának a *lwb'n'* (*ruvān*) 'lélek' szót tesszük fel, íráshibára kell gondolnunk, mert az ostrakonon a szóvégi *n* hiányzik.

3. sor. A *ml'nd't* = **Mardāndād* és *mtrdwt* = **Mihrdōst* nevek jólismert névtípusokhoz tartoznak.

4. sor. Új a *w'č'ly* = **Vāzardā* 'Igaz szavú' név, jelentéstani párhu-

¹³ Ld. Harmatta J.: Sāsānida edényfeliratok. Ant. Tan. 20 (1973) 180–181.

zama, a *Rāstaxvan* 'Igaz beszédű' név azonban régóta ismeretes. A *m'hwyh* = **Māhoy* név közismert.

5. sor. Ugyancsak új a *šglbndk*¹ = **Šagrbandag* 'Oroszlán szolgálója' név, amely bizonyára az asztrológiai vonatkozású iráni nevek csoportjába sorolható, amennyiben a név *Šagr* eleme nyilván az Oroszlán csillagképre utal. A *plhw'd't* = **Farroxdād* név jól ismert.

6–7. sor. Az ezekben előforduló *plhw'n* = **Farrožān*, *bulčwyh* = **Burzoy* és *d'twyh* = **Dādoj* szintén a gyakori perzsa nevek közé tartoznak. Közülük *Farrožān* késő sāsánida családnév.¹⁴

E megjegyzések alapján az ostrakon a következőképpen értelmezhetjük:

- 1 «Mardānfarrož: árpa, 2 drahm (értékben); Mardoy:
- 2 (árpa), 2 drahm (értékben); Ātaššruvān: (árpa) 2 drahm (értékben); Farrož: (árpa) 1 drahm (értékben);
- 3 Mardāndād: (árpa) 1 drahm (értékben); Mihrdost: (árpa) 2 drahm (értékben);
- 4 Vāzardā: (árpa) 2 drahm (értékben); Māhoy: (árpa) 2 drahm (értékben);
- 5 Šagrbandag: (árpa) 2 drahm (értékben); Farroxdād: (árpa) 2 drahm (értékben);
- 6 Farrožān: (árpa) 2 drahm (értékben); Burzoy: (árpa) 2 drahm (értékben);
- 7 Farrožān: (árpa) 1 drahm (értékben); Dādoj: (árpa) 1 drahm (értékben).»

IV

Mindezek után felmerül az ostrakon rendeltetésének kérdése. A feljegyzés grammatikai szerkezetéből nem derül ki, hogy a felsorolt 14 személy kapta-e vagy adta a megnevezett értékű árpát, azaz, hogy egy bevételi vagy kiadási ill. tartozási vagy követelési jegyzékkel van-e dolgunk. A feljegyzés gazdasági-kereskedelmi jellegéhez nem férhet kétség, s így célszerű rendeltetésének tisztázásához más hasonló dokumentumokat is figyelembe vennünk. Az ostrakon szövegéhez jó párhuzamot nyújtanak Nebuchélos Dura-Europos-i kereskedőnek a sāsánida kor elejéről (235–240-ból) származó feljegyzései.¹⁵ Ezek rövid, tömör formában rögzítik Nabuchélos kereskedelmi-gazdasági ügyleteit, eladásait, vételeit, követeléseit, bevételeit. Ezek között találunk olyan feljegyzéseket is, amelyek éppen árpával folytatott ügyletekkel foglalkoznak. Az egyik ilyen feljegyzés a következőképpen hangzik: *ἐλαχέν μοι ἀπὸ μισθώσεως κατωτέρας κρι(θῆ) (ἀρταβῶν) κ*.¹⁶ Eszerint tehát Nebuchélosnak egy a folyó mellett fekvő bérelt földről 20 artabé árpa folyt be. Egy másik feljegyzés¹⁷ szerkezetét tekintve közel áll a tárgyalt pehlevi ostrakonhoz: *ἀρτος εἰς Σούραν (θηραρίων) III, σίτος (θηραρίων) X, κρειθῆ (θηραρίων) XII, οἶνος (θηραρίων) IIII*. Ez a jegyzék tartalmazza azokat az árukat, kenyeret, búzát, árpát és bort, amelyeket Nebuchélos Surába küldött. Szerkezete annyi-

¹⁴ A késő sāsánida kori családnevekről ld. *Harmatta J.*: *Ant. Tan.* 20 (1973) 176.

¹⁵ *Supplementum Epigraphicum Graecum*. Vol. VII. Lugduni Batavorum 1934. Nos. 381–430.

¹⁶ SEG VII. No. 394.

¹⁷ SEG VII. No. 411.

ban pontosan egyezik a pehlevi ostrakonéval, hogy az árunak nem a mennyisége, hanem a pénzértéke van megjelölve. Ha a Shiraz-i ostrakon szövegét e két feljegyzéssel összehasonlítjuk, akkor valószínűnek látszik, hogy nem a felsorolt személyektől befolyt árpának az értékét rögzíti, hanem az ezeknek eladott árpáért járó összegeket sorolja fel. Az első esetben ugyanis nem lett volna szükséges az árpa árát (vagy értékét) feltüntetni, sem azt személyekre elosztva részletezni. E helyett elég lett volna az árpa mennyiségét feltüntetni. A második esetben viszont, ha a kereskedő az árpáért járó összeget már megkapta volna, szükségtelen lett volna a vásárló személyeket megnevezni s feltüntetni, hogy ki mennyiért vett árpát. Ezeknek a párhuzamoknak, megfigyeléseknek és megfontolásoknak az alapján az ostrakont egy kereskedő követelési jegyzékének határozhatjuk meg.

Ezek szerint bár az ostrakon másodlagos helyzetben, a Qasr-i Abū Našr-i erőd törmelékrétegéből került elő¹⁸, mégis megállapítható, hogy minden valószínűség szerint a sāsánida kori Shiraz egyik kereskedőjének a gazdasági irattárához tartozott. Az ostrakonon feljegyzett követelés 24 drahmot tesz ki. Sajnos nincs biztos támpontunk arra vonatkozólag, mennyi lehetett abban a korban az árpa ára. Az i. e. IV. század végén Egyiptomban 1 ardab búza ára a keresletnek és kínálatnak megfelelően 10 drahmról 2 drahmra esett le.¹⁹ Az árpa ára a búzáénál valamivel alacsonyabb lehetett, így az ostrakonon feljegyzett árpa mennyisége esetleg a 20 ardabot is elérhette.

Figyelemre méltó, hogy az ostrakonon csak árpa szerepel. Ez azért érdekes, mert a PFT szerint az árpa volt a leggyakoribb és legfontosabb gabonafajta Persepolis környékén már az i. e. V. század elején is. Úgy látszik, hogy ez a szerepe az egész sāsánida kor folyamán is megmaradt. Az ostrakon tanúvallomása igen érdekes az árpát vásárlók személyére ill. társadalmi helyzetére vonatkozólag is. A felsorolt 14 név mellett egyetlen esetben sem találunk rang vagy hivatal megjelölést, holott az a Dura-Europos-i párthus ostrakonokon is előfordul. De nincs a nevek mellett patronymikon sem, ami az előkelő származást bizonyítaná. Így fel kell tennünk, hogy e kis mennyiségű, 1–2 ardab árpa vásárlói a régi Shiraz kézműves rétegéhez tartoztak, akik havonta, hetente vásárolták gabonaszükségletüket s akkor is hitelbe.

A Qasr-i Abū Našr-i ásatások leletei arról tanúskodnak, hogy a régi Shiraz élénk kereskedelmi központ volt.²⁰ Ennek a kereskedelmi életnek egy társadalmi szempontból nem érdektelen epizódját világítja meg a tárgyalt ostrakon. De ezen túlmenően ez a rövid feljegyzés a régi Shiraz életének egyik utolsó tanúja is. Az ásatások során talált pénzleletek közül 'Ubaidullāh bn Ziyād (+686) 16 réz pénze tanúskodik még rendszeres pénzforgalomról. Ezzel összhangban áll a tárgyalt ostrakon tanúvallomása is. A ZWZN szó írásképe nek azt a fejleményét, amelyet az ostrakonon megfigyelhetünk, még 3 ezüst tálon találjuk.²¹ Ezek közül kettő Vindād-Ōhrmizdnek volt a tulajdona, tehát a VIII. század második feléből származik. A harmadik tál felirata viszont kétségtelenül még a régi muszlim sulystandard bevezetése (694 körül) előtti időből származik, s így azt bizonyítja, hogy a ZWZN szónak ez az írásmódja

¹⁸ J. M. Upton: Sasanian Remains from Qasr-i Abu Nasr. 19 «... the ostraca ... were found deep in the debris of the fortress».

¹⁹ J. Harmatta: Irano-Aramaica. Acta Ant. Hung. 7 (1959) 377.

²⁰ R. N. Frye: Sasanian Remains from Qasr-i Abu Nasr. 3.

²¹ Harmatta J.: Ant. Tan. 20 (1973) 180–181.

már a VII. században kialakult. Ezeknek az adatoknak az alapján az ostrakon feliratának keletkezését legvalószínűbben a VII. század közepére vagy második felébe tehetjük. Shirazt az arabok 644-ben foglalták el²², talán az ezt követő évek gazdasági nehézségei tükröződnek egy Shiraz-i kereskedőnek az ostrakonon feljegyzett követelésében.

²²J. M. Upton: Sasanian Remains from Qasr-i Abu Nasr. 25.